

ANDREA RICCARDI

ALLES KAN VERANDEREN

Kijken met hoop naar de wereld van morgen

GESPREKKEN MET
MASSIMO NARO

Vertaald door Christian van der Heijden

KokBoekencentrum Uitgevers • Utrecht

halewijn

Vertaling: Christian van der Heijden
Ontwerp omslag: Garage BNO
Lay-out binnenwerk: Gewoon Geertje

ISBN 978 90 435 3051 4
ISBN 978 90 435 3052 1 (ebook)
NUR 700
www.kokboekencentrum.nl

© 2018 KokBoekencentrum Uitgevers, Utrecht

In samenwerking met Uitgeverij Halewijn,
Halewijnlaan 92, 2050 Antwerpen, www.halewijn.info

Oorspronkelijk verschenen als *Tutto può cambiare*.
© 2018 Edizioni San Paolo s.r.l.
Piazza Soncino 5 – 20092 Cinisello Balsamo (Milano) – ITALIA
www.edizionisanpaolo.it

Alle rechten voorbehouden.

GEMEENSCHAP DIE BIDT, TOLK VAN DE WERELD

Het gebed als fundament

M.N. Vijftig jaar zijn voorbij sinds de geboorte van de Gemeenschap van Sant'Egidio. Vijf decennia die samenvallen met het post-Concilie. Zelfs als het – bij nader inzien – niet precies juist is om van post-Concilie te spreken, aangezien het Tweede Vaticaans Concilie (ook wel bekend als Vaticanum II) niet simpelweg meer dan vijftig jaar geleden werd afgesloten. Misschien lijkt het er voor velen op dat de kerkelijke lente waar het Concilie voor stond in de loop van de jaren is verduisterd tot een winter, gemaakt van resultaten die afwijken van vooronderstellingen, teleurstellingen, ontledingen en niet meer gerealiseerde projecten. Deze stand van zaken, aldus opgevat in verkeerde of juiste zin, kan en mag ons niet in verleiding brengen om te zwelgen in nostalgie. Het Concilie was niet klaar aan het einde van de laatste sessie, op 8 december 1965. Integendeel, het duurde met hoogte- en dieptepunten langer dan een halve eeuw. Begrijpelijk, als je kijkt naar alle gevallen waarin zich een ingrijpende verandering ten opzichte van het verleden aftekent. En inderdaad: er hebben zich vele veranderingen voorgedaan.

Vijftig jaar na Vaticanum II is de Kerk echter anders dan toen hetzelfde Concilie plaatsvond, en bevindt zij zich nu in een wereld die in een permanente metamorfose verkeert. De juistheid van deze veranderingen kan misschien in twijfel worden getrokken. Ze zouden

kunnen worden beschouwd als mogelijkheden om van te profiteren of juist als zwaktes die moeten worden bestreden. Ik denk dat het antwoord op dit soort vragen moet worden gegeven op basis van een betrouwbare beschrijving van die veranderingen en door middel van een heldere interpretatie ervan.

Door te bepalen waar Sant'Egidio zich vandaag bevindt, wat de situatie van Sant'Egidio is, kunnen we een nuttige sleutel in handen krijgen om de tijd van Vaticanum II goed te begrijpen, dit tijdperk van veranderingen, of zoals paus Franciscus het graag uitdrukt, het historische moment waarop een tijdperkwijziging zich voordeed. Per slot van rekening kan ik me voorstellen dat ook Sant'Egidio vergeleken met vijftig jaar geleden vernieuwd is. Het perspectief dat we kunnen innemen om over Sant'Egidio te praten, over haar geboorte en over haar stichting is dit: het Sant'Egidio van vandaag in ogenschouw te nemen.

A.R. Ik ben het eens met de keuze – tenminste in eerste instantie – om niet terug te kijken, om niet vanuit de achterwaartse richting te spreken. Dat neemt niet weg dat we ons ervan bewust moeten zijn dat het verleden met het heden te maken heeft en het heden met het verleden. Vooral omdat, in ons geval, de vijftig jaren waar we het over hebben de tijd van het Concilie betreffen en bovendien de periode van de Koude Oorlog en het einde daarvan, evenals – in Europa – de tijd van '68, de studentenrevolte. Dat zijn allemaal belangrijke feiten, voor de hele wereld, dus ook voor Italië. Tevens moeten we het erover eens zijn dat de uitdrukking 'post-Concilie' haar actualiteit behoudt, terwijl 'Koude Oorlog' en '1968' niet meer actueel zijn. Bovendien waren de jaren zestig van de vorige eeuw voor ons Italianen nog de naoorlogse jaren, aangezien de economische opleving – samen met het herstel en de wederopbouw in Italië – nog geen fenomeen was dat in al onze regio's en in al onze steden werd ervaren. We kwamen uit de verwoesting van de Tweede Wereld-

oorlog, maar de wonden bleven overal een beetje open. En Italië en zijn hoofdstad Rome vormden het decor van de opkomst van Sant'Egidio; daar was sprake van een bijzondere realiteit, vol levenslust maar ook met plekken die als 'derde wereld' gedefinieerd zouden kunnen worden.

De stad was de horizon van de toenmalige Gemeenschap. Er werd nog niet in mondiale begrippen gedacht, maar op nationale en lokale wijze. Daarom moeten we, als we naar het heden kijken, toegeven dat er zich diepgaande veranderingen hebben voltrokken, ook binnen Sant'Egidio, dat destijds deelnam aan de culturele toestand waarin de rest van Italië zich bevond.

Wat de beginjaren betreft hoef ik me niet bezorgd te tonen over de continuïteit en de trouw van de Gemeenschap aan haar oorsprong, omdat ik niet geloof dat alles bij aanvang al volledig en rijp was. In onze oorsprong liggen onze charismatische chromosomen, in christelijke zin: daar werden we voor het eerst aangesproken, daar ligt onze fundamentele roeping. Maar om deze originele en oorspronkelijke elementen een volledige en gerijpte werkelijkheid te laten worden, moeten we ons onderdompelen in de rivier van de geschiedenis, moeten we de ervaringen opeenstapelen, de keuzes vermenigvuldigen, moeten we onszelf ten opzichte van anderen kalibreren en een voortdurende onderscheiding betrachten, moeten we uiteindelijk, indien noodzakelijk, met moed en nederigheid de input accepteren – in gelovige ogen is dat per slot van rekening een resultaat van de Voorzienigheid – die ons leidt naar nieuwe wegen en ons oriënteert op doelen die voordien ongekend en onvoorzien waren. Dat is de geschiedenis. Het zijn de mannen en de vrouwen die onze aandacht en onze toewijding opeisen met hun vragen, hun roep om hulp, hun claims en hun aanwezigheid in ons leven.

Als ik met een analogie mag redeneren, kan er volgens mij over Sant'Egidio worden gezegd wat we over het leven van individuele personen zeggen. Zij zijn meer volledig zichzelf naarmate ze groeien,

als ze de diverse ontwikkelingsfasen van hun menselijke groei door-
 maken en ik zou zelfs willen zeggen overwinnen. De Sant'Egidio van
 vandaag is, in een zekere zin, meer Sant'Egidio dan aan het
 begin. Voor ons is geschiedenis belangrijk: de onze is een christen-
 dom beleefd in de geschiedenis, in de poging om ons van haar
 bewust te zijn. Het is niet nodig om terug te gaan, nostalgisch te zijn
 en terug te verlangen naar onze oorsprong. Deze geschiedenis is ons
 leven. En wij hebben het geschenk gekregen dat we haar hebben
 mogen beleven, met al onze zwakheden. Ons leven is de vrucht van
 het verhaal van gisteren en van het verleden. Gregorius de Grote
 zegt in zijn homilieën over Ezechiël: 'Beginnend bij de geschiedenis
 kom je bij het mysterie terecht.' Ook Augustinus (en dat beviel Gre-
 gorius de Grote zeer) leerde: *Caput est historia*. Inderdaad, het uit-
 gangspunt is de geschiedenis. De voortschrijdende geschiedenis is
 iets heel anders dan heimwee naar het verleden of de idealisering
 ervan. Het is bovenal iets heel anders dan een plat verleden, geredu-
 ceerd tot zichzelf, zonder diepte ...

M.N. Volgens mij is jouw intuïtie zeer evocatief en, zo zou ik
 eraan toe willen voegen, heel waar. Hetzelfde kan en moet gezegd
 worden van het christendom als zodanig of van de kerkelijke reali-
 teit, ondanks de duizenden zwakheden en zelfs de veelvuldige ver-
 deeldheid die het kerkelijke christendom heeft gekend in zijn
 geschiedenis van tweeduizend jaar. Ook ik meen dat het heden-
 daagse christendom in zekere zin veel 'christelijker' is dan het oor-
 spronkelijke christendom. Maar daarover kunnen we het wellicht
 later hebben. Laten we het nu hebben over de Sant'Egidio van van-
 daag. Wie en wat is het? Ik bedoel: wie en wat is de Gemeenschap
 wezenlijk, wat is het meest bijzondere kenmerk van haar identiteit?

A.R. Dit is een vraag die een essentieel antwoord verlangt. Zon-
 der het scenario van het Concilie en 1968, – daar hebben we het al

over gehad en we zullen er nog over reflecteren – waarin de opkomst van de Gemeenschap staat beschreven, moeten we eerst en vooral de zaak van het Evangelie noemen. Het Evangelie is het voornaamste activum van de Gemeenschap, de bron waaruit haar spirituele karakter opborrelt, nog voor haar sociale en zelfs kerkelijke karakter.

M.N. Als het Evangelie het vertrekpunt is, dan schiet mij ineens het verzoek van de discipelen binnen dat volgens mij het moment aangeeft waarop de Meester van Nazareth in zijn antwoord het eerste belangrijke criterium van een geloofsgemeenschap bekrachtigt: ‘Leer ons bidden.’ Is de Sant’Egidio van vandaag misschien de Gemeenschap die elke avond bijeenkomt om te bidden? Wie komt er bidden? Waarom komt men? Hoe wordt er gebeden?

A.R. Een van de wezenskenmerken, een houding die Sant’Egidio ook vandaag nog in continuïteit met haar begin karakteriseert, is zeker het feit een biddende Gemeenschap te zijn. In feite blijft de Gemeenschap voor het avondgebed in Rome bij elkaar komen in de Basiliek van Santa Maria in Trastevere. De basiliek was een zeer bijzonder geschenk van Johannes Paulus II, die Sant’Egidio in 1979 bezocht en zijn vertrouwen in onze ervaring liet blijken toen niets nog aanleiding gaf om ons geloofwaardig te achten. Hij dacht, als man die uit het Oosten kwam, dat hij te maken had met ’68-veteranen. Waarom gaf hij ons toen krediet? Hij legde het zelf een keer uit toen hij zei dat hij in Rome op zoek was gegaan naar plekken waar het geloof met passie werd beleefd. Veel van die plekken had hij niet kunnen vinden, maar bij ons wel. Juist omdat hij ons in gebed had zien samenkomen, in het kerkje van Sant’Egidio (waar we trouwens tot de jaren negentig altijd zijn blijven samenkomen). Het was zijn intuïtie dat dit een long van spiritualiteit en van christelijk leven kon zijn in een stad waarvan hij bisschop was. Om die reden, stel ik me voor, besloot hij ons een grotere en ruimere ‘ribbenkast’ te geven.

Dus vertrouwde hij ons de zorg voor de Santa Maria in Trastevere toe, waar Don Vincenzo Paglia tot pastoor werd benoemd. Tot op de dag van vandaag gaan we 's avonds om half negen naar de Santa Maria in Trastevere, waar je een volk ziet dat verzameld is in gebed, dat de ene keer talrijker is dan de andere, maar altijd bestaande uit een divers gezelschap, met vele typen mensen, van verschillende herkomst. En als je een soortgelijk bezoek brengt aan andere locaties waar de Gemeenschap leeft en werkt vind je mensen die 's avonds met elkaar bidden – want het gebed zoals dat in de basiliek plaatsvindt bestaat overal waar de Gemeenschap present is, in vele wijken in Rome, in andere Italiaanse en Europese steden, en ook elders in de wereld, wellicht in Havana op Cuba om maar een voorbeeld te geven, op elke plek waar Sant'Egidio present is. Bidden wil zeggen zich verenigen met het Woord van God, ernaar luisteren en het centraal stellen bij onze samenkomsten. En in die zin betekent het ook dat we stilte creëren en veeleer het Woord laten spreken, ernaar luisteren en de mond openen om het in gezang te laten weerklinken.

M.N. Nu ik naar jou luister, moet ik denken aan een regel van Clemente Rebora, een van die autobiografische zinnen uit zijn *Curriculum vitae*: 'En het Woord legde mijn geklets het zwijgen op.'

A.R. De dag afsluiten met het Woord van God betekent in feite dat je afziet van je eigen woorden en psalmen zingt of luistert naar het Evangelie. Niet dat menselijke woorden geen waarde zouden hebben en niet door God zouden worden gehoord en verhoord, maar we doen dat omdat ze hun doel en wederwoord vinden in de taal van God zelf, alles samengevat in zijn ene Rede, in zijn eigen Woord.

M.N. Mij schiet nu een psalmvers te binnen: 'Een Woord heeft hij gesproken, twee heeft hij er gehoord.' (Ps. 62:12). Menselijke woor-

den zijn nodig om het overschot aan betekenis van het goddelijke Woord te begrijpen en weer te geven. Zelfs die woorden die we soms minder geschikt achten om als goddelijk aan te merken. Het lijkt me in dezen heel waar wat Don Divo Barsotti tegen Giacomo Leopardi zei: 'De ultieme waarde van het menselijk woord is die van gebed te zijn.' Don Barsotti ging zelfs zover dat hij zei: 'En als een woord blasfemisch is dan houdt het niet op met gebed te zijn.' Maar dat is alleen waar, legde hij uit, als we de menselijke woorden, ook de meest verschrikkelijke, beluisteren met 'het oor van God'. Ik denk dat dit geldt voor alles wat je zegt, wanneer je de gebedservaring van Sant'Egidio maar beschouwt als een oefening in het vertalen van het menselijk woord in het goddelijk Woord, wat God zelf in de Bijbel zegt, die op zijn beurt de taal van de mens aanleert. Het Woord is immers ook geïncarneerd door zich te ontfermen over alle menselijke woorden die God de Vader daardoor kan horen en herkennen, goed verstaan en verhoren, wanneer hij luistert naar het gebed van de leerlingen van zijn Zoon.

Dit helpt ons al om te begrijpen hoe Sant'Egidio bidt. Maar er zal binnen de Gemeenschap vast een heel precieze manier van bidden zijn ...

A.R. Het gebed verloopt volgens een maandelijks kalender waarop twee momenten opvallend zijn: het gebed voor de zieken en het gebed voor de vrede. Alles loopt vanaf de eucharistieviering op zaterdagavond of op zondag. De eucharistie is het centrum van het gemeenschapsleven, zijn 'hoogtepunt en bron', zoals het Concilie heeft geleerd. De eucharistie is het ware gelaat van de Gemeenschap die in de liturgie wordt getransfigureerd.

In deze dimensie van het gebed en van de eucharistie hervinden we de waarheid over onszelf: we zijn arme leerlingen, bedelaars, smachtend naar de woorden van de Heer. Er zijn mensen die de behoefte voelen om in een hoekje te gaan zitten om er een diepgaand

gewetensonderzoek te houden en dat in de aanwezigheid van God. Er zijn personen die uit de verwarring van de stad komen, een beetje uitgeput door de verwarde en verwarrende ritmes van hun professionele activiteit, of verbitterd door duizend dagelijkse problemen, gewond door de innerlijke tegenspraak, soms een beetje verheven van zichzelf. Dit zijn personen die daarom moeten nadenken en een landingsplaats moeten vinden, onder de blik en in de uitgespreide armen van de iconische Heer in het oude mozaïek dat de apsis van de basiliek van Santa Maria vult. Paus Bergoglio, die ons eens een bezoek bracht toen hij nog kardinaal was, heeft dit alles misschien opgemerkt; hij sprak namelijk van de ‘mooie basiliek van de Heilige Maria, waar Christus vanuit den hoge voorgaat in haar gebed.’

Deze draad van het gebed, gevierd door te luisteren naar het Woord van God, verbindt ons met het Concilie, omdat het een gebed is dat ten diepste correspondeert met de constitutie *Dei Verbum*, het conciliedocument dat de Bijbel teruggaf in de handen van het volk van de Heer, zodat iedereen tezamen met anderen weer de smaak kan krijgen van een persoonlijke en verantwoorde Schriftlezing. Bij Sant’Egidio zijn we geen Bijbelgeleerden, maar we bidden allemaal met het Woord van God. We lezen het en horen wat het is: een ‘lamp voor onze voeten’, zoals de psalm zegt.

Het Woord begeleidt ons in het dagelijks leven en helpt ons om te begrijpen, om te ontcijferen, ik zou ook zeggen – wat spiritueler – om de gebeurtenissen en de ontmoetingen waar we uiteindelijk bij betrokken raken in de diverse omgevingen waarin we leven te onderscheiden.

Ik moet denken aan wat Dietrich Bonhoeffer zo treffend in *Navolging* optekende: ‘Het Woord is zwakker dan het idee. Dat geldt ook voor de getuigen van het Woord, met dit Woord zijn ze zwakker dan de propagandisten van een idee. Maar in die zwakheid zijn ze vrij van de gekmakende onrust van fanatici; zij lijden ook met het Woord.’ Het is een visie die rijpte in een pijnlijke fase in het leven

van de jonge lutherse pastor in Duitsland, toen de belijdende Kerk zich losrukte van het meerderheidsstandpunt van de Duitse christenen, gelovigen van het nationaalsocialisme, die het nazistische antisemitisme accepteerden. Bonhoeffer vormde een gemeenschap van jongeren die door een gemeenschappelijk leven werden voorbereid op een bestaan als pastors en predikanten in deze toestand die vol was van het onbestemde en dreigingen.

Voor hen schreef hij deze diepzinnige woorden. Het Woord van God lijkt zeker zwakker dan een idee en dan een systeem van ideeën te zijn. Vaak werd ook het christelijk geloof tot een ideologie gemaakt of gereduceerd tot een overtuigende en zelfs fanatieke herhaling van enkele ideeën. De zwakheid van het Woord ligt in het feit dat het niet tot enkele zekerheden kan worden gereduceerd: het leeft met onze zwakheden, terwijl het gecommuniceerd wordt in een met geloof beleefd luisteren. Het zit in het leven van een persoon, vooral in de geschiedenis en de tijd. Je hebt het Woord niet voor eens en altijd. Elke dag – ik bedoel het niet retorisch – moet het Woord van God worden beluisterd en gelezen in onze tijd. Ondanks deze schijnbare zwakheid en de onmogelijkheid het tot een slogan te reduceren, blijft het Woord van God tot in eeuwigheid bestaan, zoals de Schriften zeggen. Het slijt niet en het geeft ons vergezichten.

Ik denk dat deze manier van luisteren naar het Woord van God en het gebed te vieren, in de tijd van de ideologieën – vanaf hun opkomst tot hun ondergang – een effectief anti-ideologisch uitgangspunt is geweest voor de voornaamste missie van Sant’Egidio: zorgen voor de armen. Tijdens de jaren zestig, zeventig en tachtig van de twintigste eeuw waren er veel zaken die gemakkelijk werden geïdeologiseerd. Als er in die decennia over armen werd gesproken dan werd daar vaak – ook onder katholieken – een politiek-ideologische, revolutionaire visie van links op losgelaten. Ik herinner me dat in die eerste jaren van Sant’Egidio een vooraanstaande figuur

van weleer, de abt van de Sint-Paulus buiten de Muren, Dom Franzoni, kritiek op ons had: 'Jullie hebben een kant gekozen, maar niet de juiste van de klassenstrijd.' Ik antwoordde daarop, met een toon die grappig bedoeld was: 'Wij hebben de plechtige gelofte van de monniken afgelegd', om zoiets te zeggen als dat dat toch zijn grootste verantwoordelijkheid zou moeten zijn, aangezien de klassenkeuze slechts een ideologisch-politieke keuze is.

De Gemeenschap was en is – ook op het gebied van de inzet voor de armen – een beslissende keuze. Daarom is in de beleving van de leden van de Gemeenschap het werk van de armen geworden tot een werk met de armen. Het zijn de armen waar het de Gemeenschap om te doen is. Ik geloof dat dit alles voor ons een belangrijk richtinggevend criterium was, dat ons garantie op vrijheid bood. Ook de garantie om vrij te zijn om de anderen te ontmoeten, de anderen die dichtbij of veraf wonen.

Je zou kunnen spreken van een geschiedenis van ontmoetingen van Sant'Egidio die de Gemeenschap hebben bevrijd van een Romeins provincialisme, in culturele of religieuze zin. Rome heeft, zoals zoveel steden, een ziel die soms blijk geeft van provincialisme en een afgesloten houding. Toch is Rome een stad die openstaat voor de wereld en die er met vele draden mee verbonden is. Het is een stad in wier chromosomen een universele openheid besloten ligt. In Rome is de Gemeenschap een soort kruispunt geworden van mensen van overal vandaan, personen van allerlei slag, die hun lijdensgeschiedenissen komen vertellen, waardoor wij ons geroepen voelen bij hen betrokken te zijn.

Het Woord, dat als een lamp voor onze voeten is en ons bevrijdt van vooroordelen, wekte onze sympathie voor deze personen. Zo kwam bisschop Jaime Gonçalves uit Mozambique ons vertellen over zijn geteisterde land. En dat was het begin van de geschiedenis van ons langdurige engagement met dit land, uitlopend in onze bemiddeling voor de vredesakkoorden van 1992. De ontmoetingen kun-

nen een ware roeping voor een man of een vrouw zijn, ja voor een gehele gemeenschap. Maar het is noodzakelijk om vrij te zijn om iemand echt te kunnen ontmoeten en naar zijn verhaal te luisteren. En je moet worden bewogen door interesse en sympathie voor de ander. Het gebed is de meest effectieve uiting van deze interesse en sympathie.

M.N. Sinds jaar en dag heeft het gebed van Sant'Egidio dezelfde vorm bewaard. Is het altijd op dezelfde wijze uitgedrukt, of is het geleidelijk veranderd.

A.R. Het gebed is inderdaad in de loop der jaren veranderd. In het kerkje van Sant'Egidio had een gebed een kleine dimensie. We waren onder ons en er waren weinig andere mensen bij aanwezig. Maar nu, in de basiliek van Santa Maria in Trastevere, zijn er honderden mensen verenigd om elke avond te bidden. En dat heeft geresulteerd in een vollediger en volwassener gebed, waardoor de Gemeenschap als een volk is gaan groeien. En daarom denk ik dat Sant'Egidio nu geen eenvoudige 'groep' meer mag blijven, maar volwassen moet worden om daardoor uit te groeien tot 'volksgemeenschap'. Dit is niet mijn eigen uitspraak, maar van Martin Buber. Ik vind hem briljant. Hij duidde er chassidiem-gemeenschappen mee, de Oost-Europese joden die een volkse mystiek kenden. Volksgemeenschap zijn weerhoudt ons van een aristocratisch 'wij', van een elitair 'wij', dat ons afscheidt van de anderen, dat zich verschuilt achter een demarcatielijn ten opzichte van de rest van de wereld, een soort muur die de citadel omgeeft, zeg maar een bang en zelfzuchtig 'wij'. Ik zeg niet dat dit niet in onze geschiedenis is voorgekomen. Iedereen heeft zijn verhaal en een halve eeuw omvat ook de jaren van de puberteit, met de daarbij behorende onvolwassen gedragingen. Ik heb altijd gedacht dat het paradigma waardoor wij ons blijvend moeten laten inspireren in het Evangelie staat: Jezus, de

leerlingen en de menigte. Wij kunnen niet zonder de menigte. En vaak is het juist de menige die er meer van heeft begrepen dan de leerlingen. En vervolgens verenigen de leerlingen zich met de menigte.

In deze zin klinkt de term ‘gemeenschap’ misschien als een te gesloten woord. Vandaar dat ik getroffen was door die uitdrukking van Martin Buber: ‘volksgemeenschap’.

Het komt er dus op neer om zich met het volk te mengen, zodanig dat niet meer duidelijk is wie tot de gemeenschap behoort en wie niet. Zo gaat het ook met het gebed in de Santa Maria in Trastevere, die daarmee ook tot een gebedsruimte is geworden voor de stad en voor de velen die als pelgrim komen of een ander motief daarvoor hebben (en dat zijn er velen!). Dit gebeurt niet alleen in de Santa Maria, maar ook op de vele andere locaties waar Sant’Egidio bidt. Alleen al in Rome zijn er minstens dertig van dergelijke plekken, in de periferie, die tot de Gemeenschap behoren. En op deze locaties staan diverse kerken die gerestaureerd en heropend zijn. Recentelijk bezocht ik in Maputo in Mozambique een oude kerk in het centrum van de stad, die wij hebben heropend en waar men voor het avondgebed samenkomt. In de locaties van Sant’Egidio is altijd een ruimte voor gebed, omdat de Gemeenschap daar vergaderd is en vandaaruit in beweging komt. En ook daar in het klein, is Sant’Egidio nu een volksgemeenschap, want daar wordt steeds meer de afstand gerelativeerd die bestaat tussen de leden van Sant’Egidio en degenen die dat niet zijn. En dan heb ik het niet over de armen, want zij zijn immers de meest vooraanstaande leden van de Gemeenschap, de meest vooraanstaande leden van het volk van God.

M.N. Van wat jij zegt komt bij een eerste profiel van Sant’Egidio, ontwikkeld tot een subject in de orantehouding, tevoorschijn: een Gemeenschap die bidt. Een gemeenschappelijk subject, dus samenhangend maar tegelijkertijd volks en als zodanig open voor nieuwe

en voortdurende entingen. Een Gemeenschap die de roeping heeft om verwonderd te raken over de andere werkelijkheden waarmee ze in aanraking komt. Dit profiel lijkt mij zeer interessant. De Zwitserse theoloog Hans Urs von Balthasar legde in het eerste nummer van het door hem in 1972 opgerichte tijdschrift *Communio* uit dat het woord ‘gemeenschap’ of communiteit van een antieke wortel uit het Sanskriet komt. Die wortel is doorgegeven aan de Indo-Europese talen: *mun*. In het Latijn is deze wortel terug te vinden in termen als *moenia* en *munera*, die respectievelijk betekenen stadsomheiningen en taken die binnen de stad vervuld moeten worden. De Kerk heeft deze termen op zichzelf toegepast, door rekenschap te geven van juist haar communautaire inrichting, maar uiteindelijk ook door zichzelf op te vatten als een belegerde citadel en als een instituut, soms te bureaucratisch en te star in haar taken en functies. Niet voor niets heeft dezelfde Von Balthasar in de Conciliejaren een boek van hem *Schleifung der Bastionen* (‘Ontmanteling van de bastions’) genoemd.

Sant’Egidio, via via uitgegroeid tot een volksgemeenschap, heeft denk ik deze zinspelning serieus genomen en heeft goed begrepen dat het urgent is dat de ecclesiologie van de belegerde citadel wordt overwonnen door te leven als het volk van God. Daarmee aanvaardt Sant’Egidio in feite wat paus Franciscus in nummer 87 van *Evangelii gaudium* definieert als een thans onvermijdelijke ‘uitdaging’: de uitdaging van de ‘mystiek van het samenleven’, namelijk ‘ons onder elkaar te vermengen, elkaar te ontmoeten, elkaar in de armen te sluiten, elkaar te steunen, deel te nemen aan dit enigszins chaotische getijde dat kan veranderen in een ware ervaring van broederschap, in een solidaire karavaan, in een heilige pelgrimstocht.’

Kan Sant’Egidio door deze mensen die uit het volk voortkomen, die van diverse komaf zijn en die zich verenigen voor het gezamenlijk avondgebed, ook beschouwd worden als een school van gebed? Zou je kunnen zeggen dat Sant’Egidio een nieuwe manier van bidden

heeft uitgevonden, of experimenteert met een nieuwe liturgie, of dat ze een liturgische legitimiteit biedt aan een nieuwe manier van bidden? Is Sant'Egidio misschien bezig het openbaar kerkelijke gebed te veranderen doordat ze het gebed wederom rond het beluisteren van het Woord centreert en als herhalingen van het Woord herstructureert, en draagt ze ertoe bij dat dit gebed wordt bevrijd uit enkele rituele moerassen?

A.R. Ik moet je bekennen dat ik nooit heb nagedacht om met betrekking tot de oude dingen iets nieuws tot stand te brengen. Als historicus weet ik maar al te goed dat de vernieuwingsdrang van vernieuwers in de loop der jaren vaak verstart tot traditionalisme. Sommige kerkelijke bewegingen presenteren zich in de Kerk tegenover de oude garde als vertegenwoordigers van het geheel nieuwe. Maar na verloop van tijd gaat alles behoren tot het oude. Wij menen niet dat we bezig zijn met een nieuwe manier van bidden, maar wel dat we deelhebben aan iets fundamenteels, en dat is radicaal evangelisch: wij weten niet hoe we moeten bidden. Toch zijn we tot gebed geroepen, op de eerste plaats omdat dezelfde Heer ons uitnodigt om te bidden, maar ook vanwege de beperkingen en de tegenstellingen van het dagelijks leven, en vanwege iets dat in ons zit, maar ook vanwege de verzuchtingen van pijn die uit de wereld oprijzen. De toestand van de armen waarin zij gedwongen worden te leven is verschrikkelijk. Soms lijkt het alsof God slaapt of dat Hij niet oplet, haast bijna zoals Jezus volgens het evangelieverhaal indut in de boot terwijl zijn vrienden tijdens een storm aan het varen zijn. Ook wij zijn evenals de leerlingen uitgeput door zorgen en vermoeidheid. En dan willen we Hem wekken, maar dan wel met een harde schreeuw. En op dat punt grijpt de moederlijke pedagogie van de Kerk in: zij is het die ons leert bidden, met de Schrift, vooral met de psalmen, die de juiste aanroepingen van God zijn. Wij bidden met het Woord dat Hijzelf ons gegeven heeft, in de grote groeve van de

Kerk. Dit is de grote schoonheid van het christen-zijn, niet op een scholastieke wijze, niet conform de regels maar in de stroom van het gebed en de traditie van de Kerk: de boot zinkt niet door de golven maar houdt koers en meert uiteindelijk aan in een veilige haven waar iets goeds te vinden is.

Ik ben nogal verbonden met Gregorius de Grote, met zijn onder-richt over het Woord van God, ook omdat wij in de eerste periode van de Gemeenschap samenkwamen in de kerk San Gregorio al Celio, gebouwd boven het antieke huis waar Gregorius de Grote zijn Romeinse klooster had gewild. Evenals de andere Kerkvaders was hij een ware meester van de *lectio divina* en onderwees hij dat het Woord groeit met wie het leest. Daarom is het Woord levend en leven schenkend. Het is sterk in zijn intieme dynamiek, groeiend in de schoot van een gemeenschap. Het groeit ook elke keer als het wordt verkondigd en ervan getuigd wordt en als het op een geloofwaardige manier voor anderen verstaanbaar wordt gemaakt. En wanneer het Woord wordt beluisterd en aanvaard.

Deze dynamiek wakkert ook Sant'Egidio aan. Tot nu toe hebben we slechts een fractie meegemaakt van wat Paulus schrijft, van wat de Evangelieën ons vertellen. Wanneer ik bijvoorbeeld de pagina's van het Johannesevangelie opensla, ben ik me ervan bewust dat ik mij beweeg op alleen de oppervlakte van een wereld van tekenen die ik nog niet ten volle kan bevatten. Daarom houd ik ook zo van dat Joodse gebed dat de Heer aanroept opdat de lezing en de studie van de Schrift 'tot U mogen opstijgen alsof wij alle wonderlijke en vreeswekkende geheimen, verborgen in al zijn plooien, hadden verworven ...'. Verder bad Isaak de Syriër voordat hij de Schrift begon te lezen als volgt: 'Heer, laat mij de kracht voelen die de Schriften bevatten.'

Juist in dit nederige bewustzijn bestaat de diepste trouw. Een prechristelijke legende die ons is overgeleverd vertelt dat bij de Santa Maria in Trastevere een oliebron geweest zou zijn. Daaruit zou

geput zijn op de plek waar nu de basiliek staat. Het is niet onwaarschijnlijk dat het hier feitelijk om wat drab ging die vanwege zijn chemische kenmerken een zekere olieachtige dichtheid had. Of misschien was het wat anders. De christenen lazen er echter een teken in die een vooraankondiging van de geboorte van Christus was. In het antieke Constantinopel hadden kerken in hun omgeving en in hun fundamenteën een bron, evenals in veel hypogaea waar een soort waterbron aanwezig was.

Het zijn de hagiaσμα, de fonteinen, die zich nog steeds in of onder enkele Griekse kerken in Istanboel bevinden. De bron van levend water en het Woord zijn aan elkaar gerelateerd. Ik geloof dat het Bijbelse Woord, aandachtig gelezen en overwogen, vergelijkbaar is met een bron waaruit iets nieuws en onverwachts spuit. Dus, het putten uit een dergelijke bron lijkt op het toenadering zoeken tot de traditie, tot de grote spirituele tradities van de Kerk.

De kerkelijke traditie heeft ons bereikt via die brug met uitgestrekte arcades – misschien mogen we dit ook wel vergelijken met een Romeins aquaduct – die het Concilie was. Ja, het Concilie was een grote brug tussen ons vandaag en de tradities van de Kerk. De profetie van paus Johannes xxiii heeft de weg gebaand voor een nieuwe confrontatie met de evangelische boodschap en de kerkelijke traditie. De historicus Giuseppe Alberigo schreef over deze paus: ‘Met hem heeft de profetie ingegrepen in de geschiedenis voorbij alle schematiseringen.’ Als Sant’Egidio met haar manier van bidden voor iets nieuws staat, dan is dat nieuwe hetzelfde als het nieuwe van het Concilie en is zij dus ontworteld van de kerkelijke traditie. Weten wij daarom hoe we moeten bidden? Kunnen wij eigenlijk wel leren het gebed onderwijzen? Ik weet het niet. Maar ik weet wel dat wij dagelijks in gebed zijn, de lezing van de apostel indachtig: ‘Bid altijd!’ Leren wij tegelijkertijd hoe er gebeden moet worden? Ik weet het niet. Wat ik wel weet is dat wij gezamenlijk bidden voor iedereen die bij ons komt. Wij bieden aan hen die wil-

len of die zoekende zijn de ervaring van het gemeenschappelijke gebed aan.

Als je me nu zou zeggen dat je de Gemeenschap zou willen leren kennen dan zou ik zeggen: kom naar het avondgebed. In elke locatie waar de Gemeenschap leeft, vormt het gebed de ruimte en de tijd van ontmoeting en dialoog met ons ‘volk’, ook al is het heel klein. En vervolgens, na het gebed, blijven de mensen nog wat bij elkaar in de gebedsruimte om te praten en elkaar te begroeten. Daarom wordt de achtergrond van het gebed gevormd door een relationeel netwerk, een communautair weefsel, een geheel van gedeelde kennis. Santa Maria in Trastevere is geworden tot iets waarvan ik nederig droom dat alle kerken dat zouden zijn: een heiligdom met pelgrims en bezoekers vanuit elke plek van de wereld.

Ik wil hier geen model toepassen, hoor. Maar ik geloof dat de kerken in de steden zich steeds meer moeten omvormen tot heiligdommen: ruimtes waar je kunt bidden, waar je kunt luisteren, waar je stilte kunt vinden in een verwarde stad. Het heiligdom, het sanctuarium, is een plaats van de ontmoeting met God en met de anderen. Maar ook – en laten we dat niet vergeten – een ruimte waar de zwakkeren worden beschermd. Daarom moeten onze kerken en parochies niet alleen heiligdommen van gebed zijn, maar ook plaatsen waar de armen, de gewonden van het leven, bescherming kunnen vinden. Heel duidelijk is deze betekenis van ‘heiligdom’ te vinden in het Engelse woord *sanctuary*. Dat betekent een ruimte die asiel biedt, een toevluchtsoord en niet alleen een sacrale plaats. En onze kerken, in een stad waar barrières en muren worden opgetrokken, waar we ons bepantseren, zijn vaak de weinige of enige ruimtes waar de deur openstaat. Het zijn de weinige plaatsen waar de deur voor iedereen zonder onderscheid openstaat. Alle mensen mogen er naar binnen.